

В. Козюба

НАДГРОБОК КНЯЗЯ ДМИТРА КОЗЕКИ: «НОВА-СТАРА» ЛАПІДАРНА ПАМ'ЯТКА ВОЛИНИ XVI ст.

У статті публікується малюнок кам'яної надгробної плити князя Дмитра Козеки (†1583), якого поховано в Зимненському монастирі на Волині. Текст епітафії на надгробку руською і латинською мовами відомий ще у XIX ст., але зображення тексту і великого герба на цій лапідарній пам'ятці вводяться до наукового обігу вперше. Здійснено попередній аналіз геральдичних знаків на гербі. Також подано коротку історію походження роду Козек, огляд їхніх маєтностей і деякі епізоди життя Дмитра Козеки, уточнено імена двох його сестер.

Ключові слова: князь Дмитро Козека, надгробна плита, епітафія, великий герб, геральдичні знаки.

Головний персонаж запропонованої роботи Дмитро Андрійович Козека Замлицький належав до малозаможного княжого роду, який у середині XV ст. осів на території Волині. Князь не посідав якихось важливих урядів у воеводстві, проте став найбільш відомим представником цього роду, що знайшло своє відображення в чисельних документах 1560-х — початку 1580-х рр. Так трапилось, що в ці роки він був єдиним дорослим чоловіком, який захищав інтереси своєї гілки роду Козек, у той час як інші гілки або вже згасли, або були представлені лише жінками. Завдяки великій кількості дітей у Дмитра рід продовжив своє існування, але розподіл маєтностей серед синів і доньок (у вигляді посагу) спричинив подрібнення земельних володінь. Це зрештою призвело до того, що десь від середини XVII ст. нащадки Дмитра Козеки почали втрачати князівський титул.

Походження князівського роду та життя Дмитра Козеки. Князь Дмитро Козека був

одружений (дата події невідома)¹ з Катериною Фальчевською, яка народила йому багато дітей — Андрія, Стефана, Януша, Юрія, Ядвігу, Марію, Ганну, Агафію (Яковенко 2008, с. 369) і Петра (Ворончук 2012, с. 43, 100). Катерина належала до відомої шляхетної родини з оточення королеви Бони. Її батько Фронц (Францішек) був ковельським старостою (1554—1564), дядько Юрій — луцьким біскупом (1536—1549), інший дядько Станіслав — старостою в Кременці (1539—1544; Ворончук 2012, с. 100; Собчук 2014, с. 189). Рід Фальчевських мав герб Труби (Трабу), як ми бачимо на прикладі Станіслава Фальчевського (red. Rachuba 2020, s. 73, 349).

Дмитро Андрійович у 1568 р. виконував обов'язки поборці Володимирського повіту, в 1576 р. волинського поборці (Вонієські 1907, s. 87). Був серед «обивателів землі Волинської повіту Володимирського», які в червні 1569 р. склали особисту присягу на з'єднання Волині з Коронаю Польською; як посол від Волині брав участь у виборах нового польського короля й великого князя литовського Генріха III Валуа на елекційному сеймі 1573 р. Дмитро Козека був особисто знайомий із князем Андрієм Курбським і бував у нього в гостях (ред. Іванишев 1849, с. 20, 49, 138).

Генеалогія князівського роду Козек (Козечичей, Козик) представлена в профільних монографіях істориків (Wolf 1895, s. 180—183; Вонієські 1907, s. 86—90; Войтович 2006, с. 687, 688; Яковенко 2008, с. 369). Його походження остаточно не з'ясоване. За припущенням Н. Яковенко (2008, с. 90), родоначальник цієї

1. Перша відома авторові згадка про заміжній стан К. Фальчевської — листопад 1568 р. (ред. Ворончук 2014, с. 144).

князівської гілки міг належати до ординської еліти. Л. Войтович (2006, с. 686), не погодившись із думкою дослідниці, навів кілька ймовірних варіантів іншого походження Козек — як нащадків Ольговичів чи Смоленських Мономаховичів або навіть хрещених половецьких князів, наприклад Юрія Кончаковича.

Обидва дослідники виходили з того, що в другій половині XV ст. князі Андрій і Лев Федоровичі Козеки (брати діда Дмитра Козеки Михайла) обміняли свій родинний маєток («землю отчинъную») «Роску землю», «што на Рши», на інший (ed. Valiulis 2007, p. 187, N 284). Ці історичні дотримувалися думки, що «Роска земля» розташовувалася десь на Пороссі, і вважали Козек дідами в Київській землі (Яковенко 2008, с. 101, табл. 2).

З цим не погодився В. Собчук, який думає, що згадана в документі р. Рша має сучасну назву Оршиця (район м. Орша на Верхньому Дніпрі). На цій же річці Рші розташоване с. Прихаби — родове гніздо князів Прихабських. Оскільки останні були бічною гілкою князів Друцьких, В. Собчук припускає (2014, с. 73—74), що батьківщиною князів Козек міг бути район Орші й що ці князі також походять від князів Друцьких. Така версія підтвердила здогад Ю. Вольфа про прибуття князів Козек на Волинь із півночі Великого князівства Литовського (Wolf 1895, s. 180). Гіпотезу В. Собчука підтримав С. Келембет (2019, с. 12—14), який підкріпив зазначене походження князів Козек додатковими географічними і сфрагістичними (геральдичними) аргументами.

О. Однороженко висловив ще одну гіпотезу. Спираючись на «певну подібність» геральдичних знаків князів Козек і Капуст, він не виключив спільне походження цих родів «від однієї з південно-руських (скажімо, переяславської) гілок Рюриковичів» (2009, с. 44). Натомість ще наприкінці XIX ст. Ю. Вольф припускав, що Козеки були нащадками Турово-Пінських князів (Wolf 1895, s. XXIV).

Слуга Свидригайла — перший серед відомих Козек — Федір Васильович отримав від великого князя в 1451 чи на початку 1452 р. волость, яка стала основою землеволодіння цього князючого роду на Волині. До її складу увійшли Замличі, Войковичі, Форостів, Морозовичі, Бискупичі, Бунів у Володимирському повіті (Келембет 2019, с. 5—8). Центром землеволодіння був перший із названих пунктів, від чого представники двох поколінь князів Козек мали додаткове прозвище Замлицькій — онуки Федора Васильовича двоюрідні брати Іван Васильович і Андрій Михайлович та син останнього Дмитро (Яковенко 2008, с. 369).

Дід Дмитра кн. Михайло Федорович Козечич у 1502 р. отримав від короля Олександра Ягеллончика маєтність Мокрець і підтвердження власності ще на п'ять дворів у Володимирському повіті (Boniecki 1883, s. 151). Він також прид-

бав маєтність Осмиговичі на Волині (Wolf 1895, s. 180). Михайло мав п'ятьох дітей — синів Андрія і Януша (помер молодим) та доньок Ганну, Софію й Марію. Андрій, батько Дмитра Козечича, довгий час перебував у московському полоні, з якого, згідно з записом у володимирській земській книзі за 1577—1579 рр., втік у 1524 р. (Памятники... 1852, с. 192, прим. 20) чи, за Ю. Вольфом, повернувся у 1531 р. (Wolf 1895, s. 181).

Андрій Михайлович ніяк не міг втекти з полону у 1524 р.: 1 січня 1528 р. його («князка Козеку») разом із деякими іншими бранцями, які «войною побрань», бачив у Москві і спілкувався з ними посланець короля Сигізмунда I Старого Іван Ячманов (ред. Карпов 1882, с. 768). До того ж, між сторонами була домовленість про повернення втікачів: «которой плѣнной побѣжить, и того отдати назадъ» (ред. Карпов 1882, с. 766).

Князь мав статус королівського дворянина. Був одружений із Настасією Кирдеївною Мильською, з якою виростив сина Дмитра й доньок — Олену, Марію (одружена з кн. М. Збаразьким)² та Марину (за кн. Ф. Полубенським)³. Один із документів Володимирського земського суду 1569 р., про який ще буде згадано нижче, дає змогу визначити діапазон, коли вмер князь Андрій Михайлович Козека, оскільки дата цієї події невідома. У джерелі багато разів згадано князя-«небіжчика» — батька Дмитра Козеки, тобто Андрій Михайлович помер до жовтня 1569 р. (дата завершення суду). Але вмер він раніше. Після закінчення попереднього суду у цій справі 1546 р. князь Андрій Михайлович прожив понад 10 років і за цей час не оскаржив судовий вирок: «по оном декрете будучи въ животе своем болш 10 год, того декрету занежал и в молчанью был». Після смерті батька Дмитро також «колконадцать» років не піднімав питання земельної суперечки аж до суду 1567—1569 рр. (ред. Владимирский-Буданов 1911, с. 259). Наведені хронологічні деталі дозволяють визначити кінець 1550-х рр. як час смерті князя Андрія Михайловича Козеки.

З плином часу маєтність Козек почала змінювати свій склад — співвласником Бискупичів у 1545 р. був Лев Образцов, зять князя Івана Васильовича, а у 1558 р. частина земель князів Козек уже була у власності князів Збаразьких

2. Ім'я княгині відсутнє в сучасних генеалогічних схемах (Войтович 2006, с. 687; Яковенко 2008, с. 369).

3. Ім'я цієї сестри Дмитра Козеки неправильно вказували як Марія або взагалі як невідоме (Boniecki 1907, s. 87; Wolf 1895, s. 182; Войтович 2006, с. 687; Яковенко 2008, с. 343). «Ее милость кнегини Федорова Ягеллонская кнегини Марина Козячанка» згадується в документі 1565 р., «у малжонки его милости [кн. Федора Ивановича Полубенского] кнегини Марьи Андреевны Козечанки» 1570 р. (ред. Снитко 1895, с. 187, № 364; с. 360, № 612).

через шлюб сестри князя Дмитра Андрійовича Марії з князем Миколоєм Збаразьким⁴. Частина Марії була значною — двір Замлицький, села Войковичі, Форостов, частина Біскупичів і кілька інших дворів (Келембет 2019, с. 9—10). Ще раніше, в 1541 р. князь Андрій Михайлович Козека в суді спробував повернути собі маєтність Осьмиговичі, яку його батько придбав і потім у своєму тестаменті віддав старшій дочці Ганні. Остання вийшла заміж за Тихна Козинського, і маєтність перейшла до Козинських. Андрій Козека не зміг довести несправжність заповіту свого батька, й Осьмиговичі залишилися за Козинськими (ред. Владимирский-Буданов 1907, с. 310—315).

Упродовж 1566—1583 рр. князь Дмитро Андрійович Козека брав участь у чисельних судових справах щодо розподілу частин колишньої єдиної маєтності цього княжого роду. Його опонентами були діти князя Миколая Збаразького Януш і Маруша (у шлюбі за Василем Загоровським). Князю Дмитру в цей період належали Замличі (без Замлицького двору), дві третини Біскупичів, частина Жашковичів і ще кілька маєтностей (Келембет 2019, с. 11).

Розподіл маєтностей князів Козек унаслідок видання заміж жінок цього роду відбувався з дотриманням усіх юридичних процедур і оформленням необхідних документів. Так, в 1570 р. Богдан Хрінницький від себе і своєї дружини Олени Козечанки, сестри князя Дмитра Андрійовича, надав письмове свідчення, що він одержав від князя «увесь посаг сповна» в обсязі чверті маєтності («отчизни») Козек. Лист Богдана було написано в резиденції Козек Замличах. Така практика оформлення посагу була в XVI ст. широко поширена на руських землях Корони (ред. Левицький 1909, с. 53—62, 223—226).

За оцінкою Н. Яковенко, у власності князів Козек у 1528 р. було приблизно 240 димів (2008, с. 103, табл. 3). За поборовим реєстром Волинського воєводства 1570 р. у маєтності князя Дмитра Козеки (Замличі, Бермешів, Колона, Біскупичі) — 46 димів⁵, за поборовим реєстром 1577 р. (додався Мокрець) — 53 дими, 1583 р. (згадані ще й Жашковичі) — 67 димів (ред. Jabłonowski 1889, s. 24, 68, 124). Збіжжя зі своїх маєтків Дмитро Козека продавав не лише на місцевих ринках: є звітка про сплату в травні 1583 р. мита «на коморі митній Берестейській» за проїзд по Західному Бугу двох ком'ят, що везли жито і пшеницю з князівських

маєтків Замличі та Жашковичі до Гданська (ред. Гильтебрандт 1867, с. 287).

Цікава доля згаданих володінь Жашковичі та Колона. Частина їх належала, принаймні, ще в другій чверті XVI ст., родині Козек, і стала часткою посагу княгині Марії Андріївни Козечанки при її одруженні з князем Миколоєм Збаразьким. У 1558 р. мала місце судова справа між цим князем і власником іншої частини маєтності Жашковичі та Колона Волчком Жасковським. Марія на цей час уже померла (ред. Владимирский-Буданов 1907, с. 143, 144). За поборовими реєстрами 1570, 1577, 1583 рр. Колона, а 1583 р. ще й Жашковичі, значилися за князем Дмитром, отже, родина Козек повернула частку Марії до свого володіння.

У 1567—1569 рр. проходив досить складний для князя Дмитра судовий розгляд щодо межової суперечки між князем, власником маєтності Колона, і братами Киселями, що володіли сусідньою маєтністю Дорогичин. Князь стверджував, що брати захопили Колоновську землю, яка належала ще його батькові — князю Андрію Михайловичу. Той судився за землю з батьком братів Тихном ще у 1546 р. і за рішенням судді князя Яна Гольшанського Кисель отримав цю землю в держання. Дмитро Козека наполягав на тому, що по смерті Тихна його сини не мали права наслідувати цю спірну землю. Брати, серед кількох контраргументів, згадали про положення Литовського статуту, за яким існував десятилітній термін на подання протестів щодо майнових справ, а саме розділу 4 артикула 66, як вказано у вироку 1569 р. Унаслідок суду Дмитро Козека не отримав бажаного для себе рішення (ред. Владимирский-Буданов 1911, с. 257—262).

Крім суто юридичного, ця справа мала й особистісний аспект. Судове рішення приймали Богдан Хоболтовський, земський суддя Володимирського повіту, і підсудок Гаврило Яковицький. Дружиною судді була сестра відповідачів Киселів, а дружина підсудка Марина мала конфлікт із дружиною Дмитра княгинею Катериною Фальчевською, що призвів до відкриття окремої справи про намагання заподіяти шкоду княгині пані підсудковою шляхом ворожіння і плануванням отруєння (Старченко 2010, с. 332, прим. 51; ред. Ворончук 2014, с. 144—145).

Сам князь після суду кілька днів добивався копії протоколу, й отримавши її, був незадоволений, вважаючи текст випису з актових книг не відповідним справжньому перебігу справи. Козека змушений був внести до гродського суду скаргу на земських урядників, у якій навів справжню, на його переконання, причину програшу в суді: «Не был певен судеи с причин, же сестра рожеюная панов Киселевъ ест у малжонстве за паном судею, а пани подсудковая ест неприятелем мни самому и всему дому моему» (Старченко 2010, с. 332). Як бачимо, у цій справі дійсно був конфлікт інтересів між по-

4. С. Келембет (2019, с. 9) вважає Марію, яка вийшла за М. Збаразького, донькою кн. Михайла Федоровича, тобто, тіткою Дмитра Андрійовича. Княгиня Марія Михайлівна була одружена з Петром Івановичем Чапличем Шполянським (Ворончук 2012, с. 522, 587).

5. Ще 10 дворів — у княгині Настасії Козечині в Мокреці (ред. Jabłonowski 1889, s. 23) — матері князя Дмитра Андрійовича.

зивачем і представниками земського суду, але рішення останнього все ж спиралося на чинну норму закону.

Справа «князь Козека проти панів Киселів» тягнулася довго й мала багато проміжних засідань. Не маючи часу брати участь у всіх засіданнях особисто, князь винайняв «приятеля свого» Федора Калусовського, який у суді представляв інтереси позивача, фактично виконуючи адвокатські функції (ред. Владимирский-Буданов 1911, с. 257). До послуг Ф. Калусовського кн. Дмитро Козека вдавався й в інших справах. Загалом у володимирських земських книгах таких випадків зафіксовано вісім, у роках: 1567, 1568⁶, 1569, 1570 (3 випадки), 1571 (2) (Старченко 2002, с. 132, 133; ред. Ворончук 2014, с. 141). Ф. Калусовський представляв у суді й інших осіб, зокрема, кн. Януша Збараського із сестрою Мариною у 1571 р., цього ж князя у 1579 р. та Миколайову Дубровську Ганну Козечанку, доньку кн. Дмитра, в 1578 р.⁷ (Старченко 2002, с. 132, 135).

Князю Дмитру доводилося сперечатися за межі своїх володінь і з іншими сусідами. У 1566 р. він подав скаргу на любачівського каштеляна Миколу Лисаківського, що той насипав греблю на р. Турія біля Мокрицького маєтку князя. Того ж року на самого князя скаржився господарський маршалок Петро Загоровський. Зміст скарги від 15 липня — князівські селяни зібрали врожай хлібів із нив маршалка між селами Колоною та Волею (сост. Федотов-Чеховський 1893, с. 8, 11—12, № 41, 79). Дмитро Козека відреагував оперативно і 19 липня вніс до володимирських городських книг зустрічну скаргу на Загоровського щодо нападу підданих маршалка — слуг, бояр і селян на чолі з урядником — на Колоновський маєток князя й потраву хлібів (сост. Федотов-Чеховський 1893, с. 13, № 94). Схожу скаргу на порушення кременецьким старостою кн. Миколаєм Збараським меж землеволодіння Біскупщина і грабунком хліба кн. Дмитро Козека подав 24 липня (сост. Федотов-Чеховський 1893, с. 13, № 101).

Інциденти між підданими сусідів — кн. Дмитра Козеки й Петра Загоровського — мали місце й надалі. В 1568 р. відбулося побиття підданих князя на «добровольной дороге» Колоновського маєтку; скаргу князя на подію було розглянуто володимирським замковим урядом (ред. Ворончук 2014, с. 140—142, № 17). Ще один позов князь подав у 1570 р. (Горін 2007, с. 43, 125). У 1581 р. вже син Загоровського Михайло скаржився на

6. У справі «кн. Дмитро Козека проти п. Дмитра Загоровського» князя не збентежило те, що його представляє «умоцований» Ф. Калусовський, а розгляд справи відбувався за участі родича останнього, міського володимирського судді І. Калусовського.

7. Якщо в 1578 р. донька Дмитра Козеки була вже заміжня і їй на цей рік було, скажімо, 16 років, то одруження кн. Дмитра з Катериною Фальчевською мало відбутись не пізніше початку 1560-х рр.

князя (Горін 2007, с. 125—126). Складні взаємини між Дмитром Козекою й Петром Загоровським не завадили стосункам князя з іншим сином Загоровського Василем: Дмитра названо одним з опікунів малолітніх синів брацлавського каштеляна В. Загоровського⁸ в тестаменті останнього, написаному в татарському полоні у 1577 р. (ред. Іванишев 1859, с. 72, 73, 94).

У біографії Дмитра Андрійовича був також епізод, пов'язаний зі скаргою про збройний напад на маєток ключника й городничого луцького Олександра Жоравницького групи осіб, серед яких було три (!) князі, зокрема й Дмитро Козека (сост. Федотов-Чеховський 1893, с. 14—15, № 116).

Князь Дмитро Андрійович у документах часто фігурує як свідок у майнових справах: в 1562 р. з продажу та застави маєтності Фронца Фальчевського (тестя князя; ред. Владимирский-Буданов 1911, с. 91—92); в 1563 р. — дарчої Олексія Волчка Жасковського своїй дружині Ганні на частину маєтності, у тому числі родинних Жашковичів і Колоної (1/3 частка), частина яких належала й роду Козек (ред. Владимирский-Буданов 1907, с. 155—157) і ще однієї справи (ред. Владимирский-Буданов 1911, с. 131); в 1570 р. — продажу маєтності Тихона Радовицького (ред. Козловский 1876, с. 87), обміну маєтностями між Романовою Гулевичовою та Василем Гулевичем, передачі земельної застави від Івана Семеновича до Петра Киселя Дорогиницького, продажу Іваном Гулевичем двора в Луцькому замку (ред. Владимирский-Буданов 1911, с. 282, 285, 312); в 1573 р. — розподілу майна між Михайлом Хрінницьким і Янушем Угриновським, що залишилося по смерті Оксенії — доньки першого і дружини другого (ред. Левицкий 1909, с. 274—277). У 1578 р. князь Дмитро був присутній при вписанні листа-привілею, наданого князю Івану Жеславському Сигізмундом I, до книг трибунальських у Луцьку (ред. Владимирский-Буданов 1907, с. 297).

Як достойну людину, князя Дмитра Козеку характеризує трагічний епізод, що стався в березні 1579 р. Піддани князя з маєтку Жашковичі їхали на ярмарок і край дороги знайшли тіло вбитого «детинки». Один із підданих, «ужалившись того трупа и спасения ег[о], тело в землю закопал». Дізнавшись про подію, князь «зъ гневомъ» наказав викопати тіло й покласти до місцевої церкви, і сповістити навколишні маєтки («суседомъ обапольным оповедалъ») для впізнання. Жертвою виявився 11-річний хлопчик із сусіднього Дорогинського маєтку Петра Киселя. Так мати загиблого знайшла свого сина, що зник напередодні, випасаючи в лісі кіз (ред. Ворончук 2014, с. 299—301).

8. Нагадаю, що В. Загоровський був чоловіком княгині М. Збараської — племінниці Дмитра Козеки, відтак останній став опікуном своїх двоюрідних онуків.

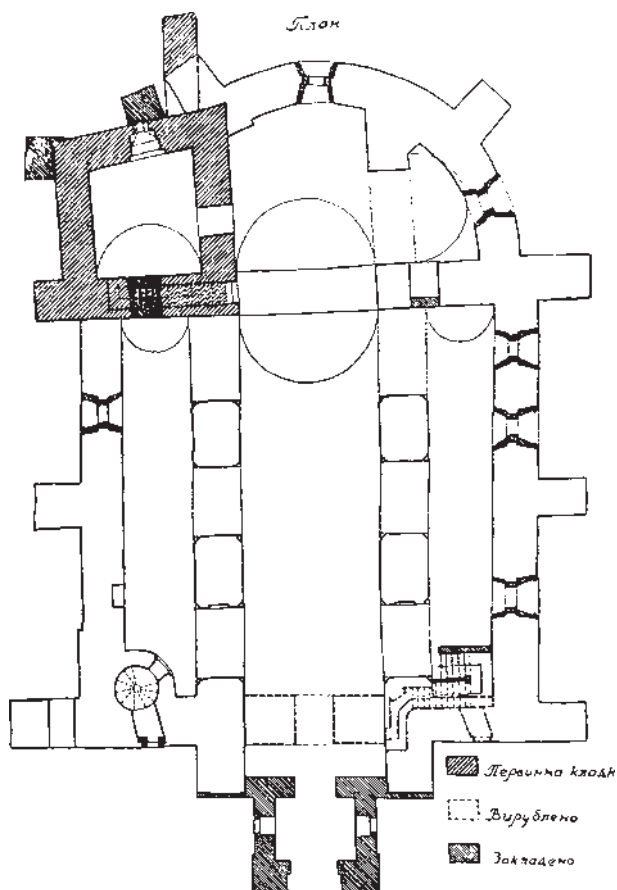

Рис. 1. План церкви Успіння Богородиці XVI ст. у Зимненському монастирі (за: Логвин 1950)

Fig. 1. Plan of the Church of the Assumption of Our Lady of the 16th century in the Zimnensky Monastery (after Logvin 1950)

Дмитро Андрійович Козека помер 9 вересня 1583 р. у віці 45 років і був похований у Зимному, розташованому поруч із м. Володимиром. Ці факти навів Ю. Вольф у своїй праці (Wolf 1895, s. 182, 183), із посиланням на книгу «Старожиття Польща з погляду історичного, географічного та статистичного», що містить дуже цікаву інформацію щодо князя. Його смерть, зважаючи на вік і відсутність тестаменту, ймовірно, була раптовою.

Надгробна плита князя Дмитра Козеки за свідченнями XIX ст. У зазначеному Ю. Вольфом джерелі наведені написи, що містилися на мармуровому надгробку («nagrobek») князя Дмитра. Зверху розміщено текст «słowiańskimi głoskami»: «Zdie leżiż tielo szlachietnie wrożonego Dmitra Kozieki, kotoryj u wyminieju swojem Zamliczoch, dał ducha swojeho do chwały Bożej w roku 1583, misiacia sentabria 9 dnia, w poniedielok w obiednuju hodynu. Wiek żywota jeho 45 let». Посередині — вирізьблені родинні герби, під ними інший напис: «Magnifico Duci Dimtr Kosika, mense septembri anno Domini 1583 mortuo, Katharina Faliczowska ipsius conjunctissima, hoc monumentum posuit. — Requiescat in

расе». Знизу на плиті був розташований підпис: «P. Pawłowicz». Напис для публікації надав власник Зимного граф Фелікс Чацький (Baliński, Lipiński 1845, s. 875—876, notatka). Другий текст можна перекласти приблизно так: «[Коли] великий князь Дмитро Козека помер у вересні 1583 року, Катерина Фальчевська, яка була з ним у близькому спорідненні, поставила цей пам'ятник. — Хай спочиває з миром».

Інформацію Ю. Вольфа щодо могили кн. Дмитра Козеки в Зимному і плити на ній («tablica nagrobna», «romnik») повторили Ю. Кшивіцький та А. Бонецький (Krz[ywicki] 1895, s. 617; Boniecki 1907, s. 87).

Є друге, незалежне від публікації 1845 р., джерело щодо надмогильної дошки князя Козеки. Свідчення про неї навів М. Теодорович (1893, с. 169). Надгробок із білого мармуру, 2 1/2 аршина завдовжки, був розміщений під південною стіною Успенської церкви Зимненського монастиря й містив напис: «зді лежить тѣло шляхетне урожонаго князя Дмитра Козьки, который у вымѣню своемъ Замличахъ далъ духа своего до хвалы Божеи в року 1583, мца сентебра 19 дня, у понедѣлокъ, в обѣдную годину; векъ живота его 45 лѣтъ».

Катерина Фальчевська невдовзі після смерті Дмитра Козеки вийшла заміж за Вацлава Подорецького. Про цей її новий статус згадує джерело від лютого 1587 р. (Заяць 2015, с. 211, 234). У середині 1580-х — на початку 1590-х рр. у документах Катерина згадується і як «ее м(и)л(ос)тъ кнегине Дмитровое Козичиное панеи Катарыны Фалчевьского» (1587), і як «Вацлавовая Подорецкая», і як «Катерини Фалчевс(к)ого», причому останні два варіанти присутні в одному документі 1591 р., написаному від імені самої княгині (Заяць 2015, с. 211, 212—213). Швидше за все, надмогильну плиту на Дмитра Козеку вона встановила ще до другого заміжжя. Дозвіл на похорон і встановлення плити Катерина мала отримати від Софії Ходкевичівни, удови кн. Михайла Олександровича Чорторійського (†1582), яка володіла половиною Зимненського монастиря і яка двічі у 1584 і 1588 (?) рр. «у кнегини Дмитровое Козичиное кнегини Катерини Францъшковны Фалчевского» позичила 3000 злотих під заставу маєтку Грибовиця (Горін 2007, с. 164). До того ж монастир був офіційною резиденцією Софії Ходкевичівни та її сина Юрія: саме сюди, до монастирської брами, приносили позови проти цієї гілки Чорторійських у 1587 і 1591 рр. (Горін 2007, с. 145, 146). Другою половиною Зимненського маєтку з монастирем володів Юрій Іванович Чорторійський — двюрідний брат Михайла Олександровича, але чи мав він вплив на внутрішньомонастирські справи, невідомо.

Місце поховання князя. У повідомленні М. Теодоровича не вказано, де саме лежала плита у вузькому (2,6 м завширшки) південному нефі церкви (рис. 1). У «Старожиття

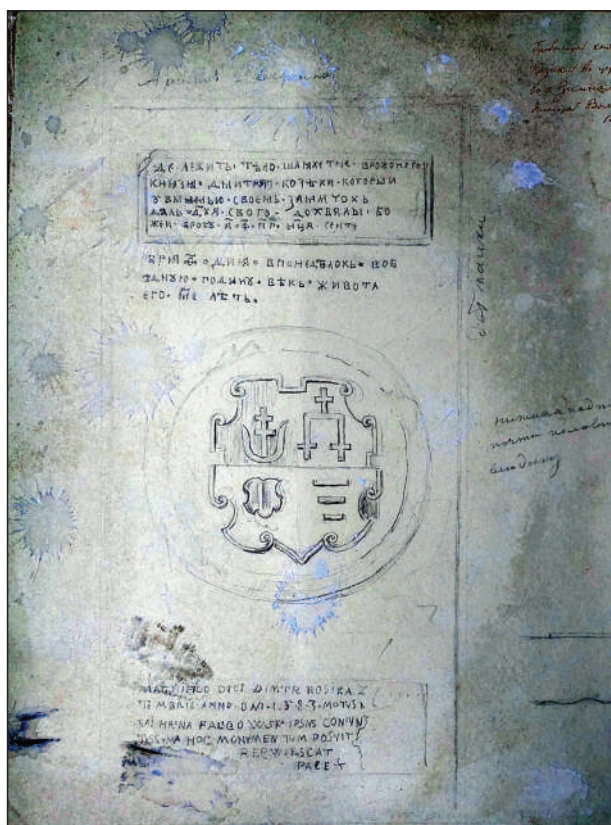

Рис. 2. Сліди забруднень на малюнку (фрагмент) надгробка кн. Дмитра Козеки (НА ІА НАН України)

Fig. 2. Traces of contamination on the picture (fragment) of the tombstone of Duke Dmytro Kozeka (Scientific Archive of the Institute of Archaeology of the NAS of Ukraine)

уробиті Олександром Чорторіскі до Зимна Ро[ку] Б[о]же[го] 1566» (Теодорович 1893, с. 172; Юрченко 2018, с. 162). Дзвін, на якому були зображення Богоматері та Воскресіння Христового, важив 45 пудів (Теодорович 1893, с. 172). Був ще другий дзвін, який М. Теодорович пов'язав із Марією Магдаленою Деспотівною (1893, с. 172, прим. 1).

За припущенням С. Юрченка (2018, с. 164—165), кафедральний костел у Луцьку (завершений 1547 р.) та Зимненська Успенська церква були споруджені одними й тими ж майстрами, запрошеними місцевим єпископом, дядьком Катерини Фальчевської, Юрієм Фальчевським.

Надгробна плита Козеки була не єдиною епіграфічною пам'яткою XVI ст. у Зимненському монастирі. За повідомленням 1624 р., «сама фундація монастиря Зимненського і гроби й написи в церкві й на мурах» свідчать, «що той монастир здавна є подання ясновельможних княжат їх милості Чарторійських» (ред. Левицький 1883, с. 536—537).

Малюнок надгробної плити князя Дмитра Козеки. У Науковому архіві Інституту археології НАН України (м. Київ) у колекції «Музей старожитностей при Київському Університеті»

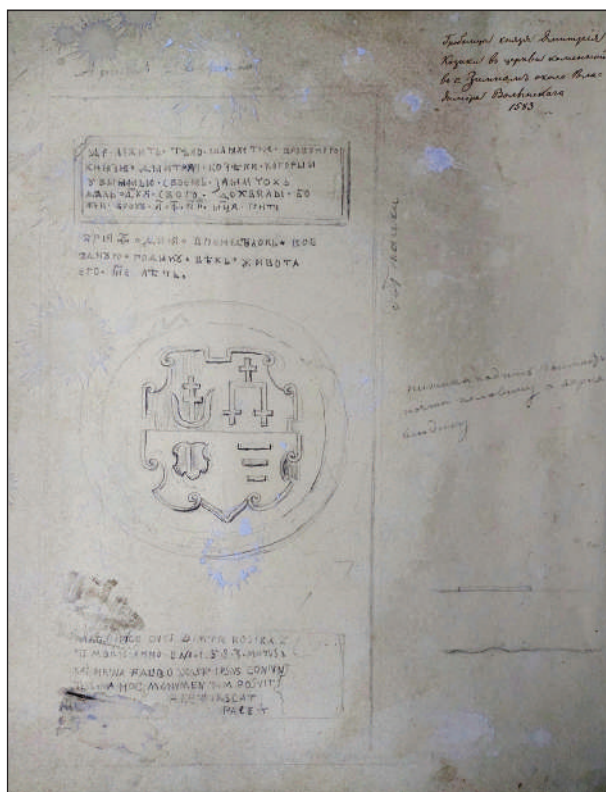

Рис. 3. Малюнок надгробка кн. Дмитра Козеки (НА ІА НАН України)

Fig. 3. Drawing of the tombstone of Duke Dmytro Kozeka (SA IA NAS of Ukraine)

зберігається малюнок під назвою «Гробниця князя Дмитра Козеки в церкві кам'яній¹² в с. Зимному біля Володимира Волинського 1583»¹³ (фонд 13, справа 78). Завдяки ньому у сучасних дослідників з'явилася можливість більш детально вивчити цю рідкісну лапідарну пам'ятку кінця XVI ст.

Малюнок виконано сірим олівцем на аркуші паперу розміром 24,5 × 21 см. Місцями прокреслені лінії ледь видно. На поверхні паперу ліворуч знизу розташовано кілька плям бруду; також на папері видно плями з бризками від рідини, краплини якої колись впали на аркуш (рис. 2).

Дві третини аркуша (по ширині) займає малюнок надгробної плити (рис. 3). Згори над торцем плити вказано його розмір — аршин 2²⁵ (?) вершка (приблизно 81 см). Довжину бокової сторони теж підписано, але нерозбірливо («дві сажні»?). За пропорцією намальованої плити (ширина до довжини 1 : 2,1) її довжина становила 170 см, що дещо менше за вже наведене свідчення М. Теодоровича — 2,5 аршина або 1,77 м. Не виключено, що низ плити просто не помістився на аркуші. Подвійна лінія по

12. Є ще одним підтвердженням, що плита з епітафією була розташована всередині, а не зовні церкви.

13. Тут і далі переклад з російської на українську автора.

периметру плити вказує на існування скосу або, швидше, прямокутного бортика. Відсутність такого бортика на малюнку знизу плити підтверджує припущення про непотрапляння нижнього торця плити на малюнок (рис. 4).

У верхній частині плити під час її виготовленні було зроблено видовжену прямокутну табличку для епітафії, обмежену по периметру рельєфним, прямокутним у перетині, бортиком. Табличка виступала над верхньою площиною плити, на що вказує характер сколу верхнього лівого кута таблички, зображений на малюнку (рис. 2—4). Напис епітафії виявився довгим і не вмістився у відведену для нього рамку. Це є свідченням того, що на момент виготовлення надмогильної плити текст епітафії ще не був створений і рамку для епітафії зробили за «стандартним» розміром.

Текст епітафії у верхній частині плити написаний руською мовою й має вісім рядків, п'ять із яких вмістилися в рамку. Примітно, що при переході тексту за межі рамки слово «сентября» було розділено, хоча наприкінці п'ятого рядка залишилося багато вільного місця для розміщення назви місяця повністю. Ймовірно, цим виконавець напису хотів вказати на цілісність тексту в рамці й поза нею (рис. 5).

Літери напису вибиті акуратно; деякі з них мають незначний нахил праворуч. Слова розділені крапками. Рядки не ідеально рівні — завершення першого та другого децю піднімаються догори, останніх трьох, навпаки, опускаються. Проміжок між третім — п'ятим рядками менший, ніж між іншими — виконавець напису мусив втиснути цю частину тексту в межі рамки. З цим же пов'язаний найменший розмір літер у п'ятому рядку. Текст за межами рамки — з більшими пробілами між літерами; початок його рядків «заліз» на удавану лінію, що відповідає лівому краю рамки таблички для епітафії.

Текст напису такий: «[з]де · лежить · тѣло · шляхетне · вроженого / князя · дмитраа · козѣки · которыи / увыммью · своємь · замличохъ / [от]далъ · дѣха · своего · дохвалы · бо/жеи · вроку · а · ф̄ · п̄ · м̄ца · сента/бра ѿ · дня · впонедѣлокъ · воб/ѣдную · годину · вѣкъ · живота / его · ме лѣтъ ». Під час вивчення лексики написів на плиті, вочевидь, треба враховувати вірогідність не точного їхнього копіювання. Зокрема, у тексті стоїть *ыммью* замість *ыменью* (варіант — *ымѣнью*) і не зрозуміло, чи це помилка виконавця напису, чи автора малюнка. Приклади використання лексеми *ымѣнне* (*ыменье*) відомі в українських грамотах середини XVI ст. (ред. Гринчишин 2006, с. 116; Блануца, Ващук 2016, с. 76, 80, 94). Реконструйований текст має таку форму: «Зде лежить тѣло шляхетне вроженого князя Дмитраа Козѣки которыи ув ыменью своємь Замличохъ отдалъ духа свого до хвалы божеи в року сентабра 9 дня в понедѣлокъ в обѣдную

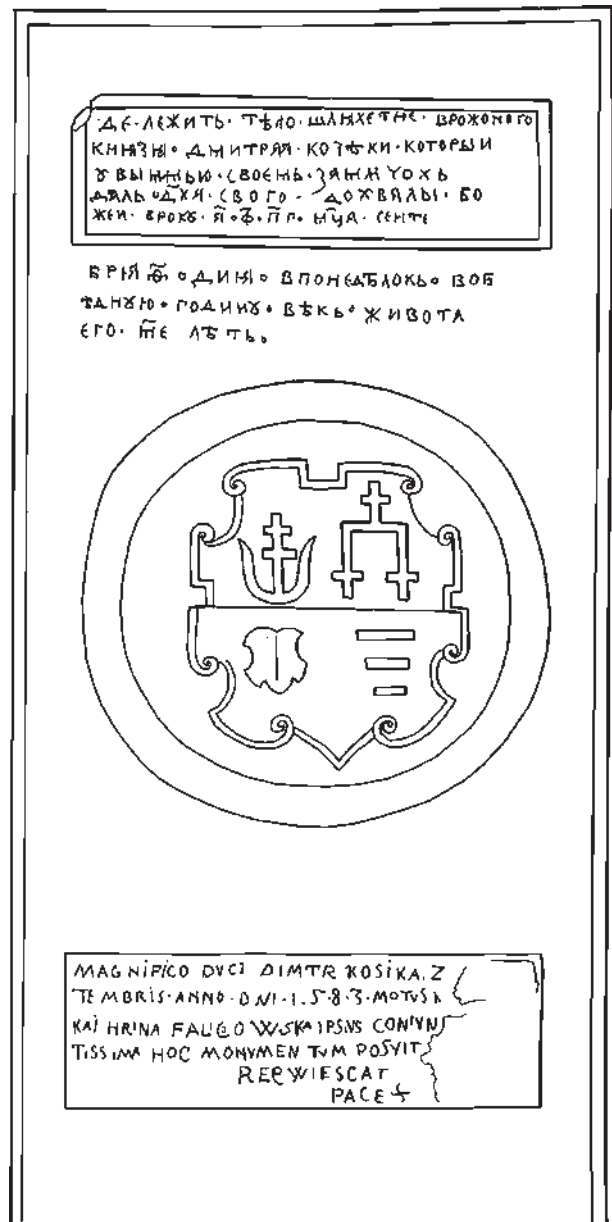

Рис. 4. Промальовка зображення надмогильної плити кн. Дмитра Козеки

Fig. 4. A drawing of the image of the tombstone of Duke Dmytro Kozeka

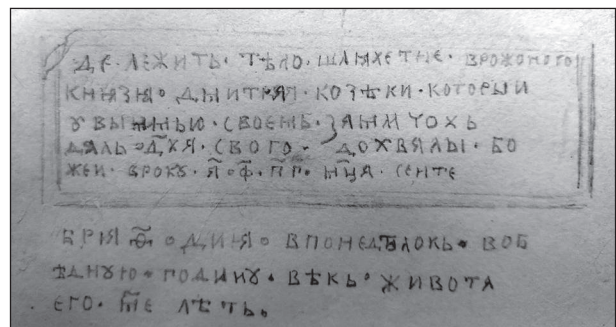

Рис. 5. Верхня епітафія на малюнку надмогильної плити кн. Дмитра Козеки (НА ІА НАН України)

Fig. 5. The upper epitaph on the drawing of the tombstone of Duke Dmytro Kozeka (SA IA NAS of Ukraine)

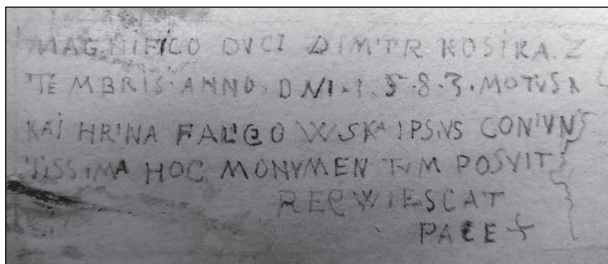

Рис. 6. Нижня епітафія на малюнку надмогильної плити кн. Дмитра Козеки (НА ІА НАН України)

Fig. 6. Lower epitaph on the drawing of the tombstone of Duke Dmytro Kozeka (SA IA NAS of Ukraine)

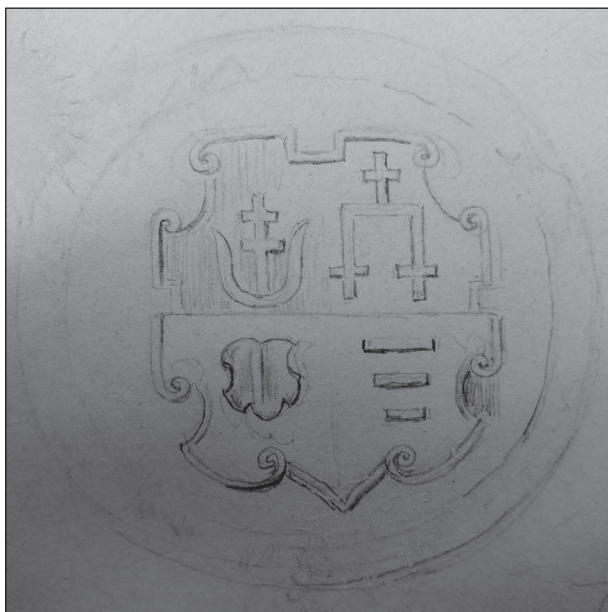

Рис. 7. Великий герб на малюнку надмогильної плити кн. Дмитра Козеки (НА ІА НАН України)

Fig. 7. The great coat of arms on the tombstone of Duke Dmytro Kozeka (SA IA NAS of Ukraine)

годину вѣкъ живота его 45 лѣтъ». Як бачимо, тексти від Ф. Чацького та М. Теодоровича дуже близькі до оригіналу, тільки в останнього день смерті прочитаний помилково — 19 вересня.

На плиті знизу частково збереглася друга табличка, за розміром аналогічна до першої. На ній розміщено латиномовний, інший за змістом, варіант епітафії. Правий край таблички з частиною літер сколотий (рис. 6). Напис мав шість рядків і завершувався хрестоподібним знаком: «MAGNIFICO DUCI DIM[ ]TR KOSIKA Z<[EP]>/TE MBRIS ANNO D[OMI]NI · 1 · 5 · 8 · 3 · MOTuSA <...>/ KAI H[A]R'NA FAL'COWSK^A IPSiUS CON'UN<[C]>/TISSIM^A HOC MONUMENTUM POSUIT / REQWIESCAT / [IN] PASE». У версії від Ф. Чацького присутні реконструйовані за змістом частини напису. Не виключено, що під час копіювання автор малюнка, що розглядається, не зміг через погану збереженість точно відтворити частину літер напису.

Рядки напису теж не ідеально рівні; частина літер менша за інші й розташована або біля

верхнього, або біля нижнього краю рядків. Латинський напис більш короткий, його інформаційна частина вмістилася в чотири рядки, і тому заключний традиційний вираз R. I. P. зайняв нижні два рядки, щоби повністю використати простір (по висоті) нижньої таблички. Розділові крапки стоять лише в частині тексту (другий рядок), що містить вказівку на дату смерті князя. У цьому написі привернули увагу написання слів *Kosika* замість *Kozika*, *Septembris* замість *Septembris* (чергування z — s), *Kaihrina* замість *Katharina*, *Reqwiescat* замість *Requiescat* (w — u), *Pase* замість *Pace* (s — c), а ще вибір форми *duci* як латинського відповідника слову *князь*. Переклад напису виглядає так: «Чудовий князь Дмитро Козика вересня в рік Господній 1583 вмер. Катерина Фальчевська його дружина цей самий пам'ятник поставила. Спочивай із миром». Характер роботи, стиль виконання, обриси окремих елементів літер вказують, що обидва написи були нанесені на плиту одним і тим же майстром.

По центру плити, між обома епітафіями, було розміщено родинний герб на щиті (рис. 7). Останній вписано в коло-медальйон, діаметр якого співпадав із довжиною табличок епітафій. По краю кола теж проходила рамка, але за малюнком не зрозуміло, яку вона мала форму в перетині — прямокутну чи якусь іншу (напівсферичну, трапецеподібну). Рамка навколо герба була значно товща за рамки табличок епітафій. На малюнку видно подвійні лінії, які показують, що спочатку копіїст зробив чернетку малюнку, а потім по ній чистову промальовку, так що деякі контури щита і знаків на ньому не співпали.

За логікою, існування на могильній плиті виступаючих табличок для епітафій передбачає й аналогічний виступ медальйона з гербом. Невідомо, чи тло всередині рамки медальйону було вищим за площину плити, чи співпадало з нею. Натомість видно, що щит рельєфно виступав над тлом — на це вказує штрихування ділянки останнього біля правого краю щита нижче його середини, що символізує тінь. Це, можливо, підтверджує й подвійна лінія бортика в лівій частині нижнього завершення щита.

Форма щита герба — «розтягнута шкіра», яка набула поширення в геральдиці Корони Польської в XVI ст. Вона має барокові риси, із багатьма виїмками (прямокутними й дугоподібними) по контуру та завитками. По краю щита проходить вузька рамка-бортик. Всередині щита симетрично розміщено чотири геральдичні знаки. Ці дві пари розділено горизонтальною лінією, яка, можливо, є допоміжною для створення малюнка, але, не виключено, може й свідчити про різну висоту верхньої й нижньої площин тла всередині щита. На це нібито натякає штрихування тла довкола першого, лівого зверху, знаку. Втім, це штрихування може бути пояснене по-іншому — як свідчен-

ня виступу бортика по контуру щита над його тлом або як свідоцтво грубої, шорсткої поверхні того ж тла щита.

В основі першого знаку («знамені») — шестикінцевий лотаринзький хрест. Не зрозуміло, чи він має перекардини однакової довжини, чи нижня довша: на малюнку праве рамено нижньої перекардини довше за інші. Хрест стоїть на елементі, який має форму літери **U**, що утворена відносно широкою стрічкою. Кінці цього елемента — у вигляді завершення стебла і трохи вигнуті назовні. Треба відзначити, що нижній елемент першого знаку відділений лінією від основи хреста, тобто, цей знак не є композицією на зразок проквітлого хреста й утворений двома окремими елементами.

Другий знак на гербі — у вигляді літери **П**, на перекардині якої стоїть хрест. Ніжки знаку в нижній частині мають горизонтальні перекардини, які утворюють ще два хрести. Без хрестів цей знак подібний до перевернутого двозубця.

Третій знак — у формі фігурного барокового щита. Його верх («глава») утворений двома дугами із западиною посередині, бічні сторони мають великі дугоподібні виїмки, нижній край — дугоподібне завершення із двома симетричними врізаннями. За допомогою трьох вертикальних ліній і штрихування автор малюнка зобразив посередині щита ребро трикутної (?) у перетині форми. Малюнок цього знаку не вийшов симетричним.

Останній, четвертий, знак — добре відомі в геральдиці ранньомодерного часу вруби — композиція з трьох горизонтальних, розташованих у стовпчик, стрічок, кожна наступна з яких (зверху вниз) коротша за попередню. Цей знак розміщено трохи праворуч від вертикальної осі розташованого над ним знаку 2.

Жодного прізвища знизу на плиті на її малюнку немає. Ймовірно, згаданий у публікації 1845 р. підпис «P. Pawłowicz» належав людині, яка переписала тексти епітафій для Ф. Чацького.

На правій третині аркуша у верхньому правому куті розміщено написану чорнилами назву малюнка. Посередині цієї частини є супровідний малюнок плити напис: «нижній напис займає / майже половину а верхній / усю дошку». Ближче до низу — малюнки двох профілів — прямокутної форми із низьким рельєфом і хвилястого з двома горбками і двома западинами (рис. 8). Перший із них, вірогідно, зображує виступ таблички для епітафії над площиною плити (вид із торця), місце розташування другого не зрозуміле.

Геральдика надгробка Дмитра Козеки. Якщо текст написів на надмогильній плиті Козеки, двічі опублікований у XIX ст., був доступний дослідникам, то зображення на ній родинного герба князя дотепер залишалося невідомим.

Щит, розділений на чотири поля, із гербами на них, присутній у тогочасній геральди-

Рис. 8. Профілі на малюнку надмогильної плити кн. Дмитра Козеки (НА ІА НАН України)

Fig. 8. Profiles on the drawing of the tombstone of Duke Dmytro Kozeka (SA IA NAS of Ukraine)

ці. Для прикладу, ми бачимо таку форму на князівських печатках XVI ст.: Ф. Друцького-Горського (1600), П. Друцького-Любецького (1587), Ю. Друцького-Соколинського (1591, 1597), А. Вишневецького (1582), Я. Заславського (1561), С. Збарзького (1585), Я. Острозького (1595), М. Четвертинського (1544), М. Чорторійського та його синів (1576, 1595), Я. Мосальського (1595), М. і А. Радзивілів (1546, 1557, 1549, 1577, 1591), Я. Свирського (1582), С. Пронського (1548) (Однороженко 2009, с. 229, 230, 233, 240, 245, 250, 267, 276, 280, 292, 303, 304, 309, 313, № 89, 100, 112, 113, 164, 196, 230, 357, 417, 441—443, 533, 606, 608, 609, 611, 616, 618, 662, 689).

Сталою практикою в князівському середовищі було мати великий і малий герб. На печатках кн. Миколи Радзивіла присутні як перший (1546, 1549, 1557), так і другий (1555). Водночас геральдичний знак малого герба (Труби) завжди стоїть першим серед інших на чотиридільному полі щита великого герба (Однороженко 2009, с. 303, № 606—609). Той самий принцип простежується й на великих гербах синів кн. Миколи Яновича — Миколи (1577) й Ольбрахта (1585). Важливо зазначити, на цих гербах другим геральдичним знаком на щиті є герб їхньої матері Ельжбети Шидловецької — Одровонж (Однороженко 2009, с. 304, № 611, 616). Другим знаком великого герба Миколи Яновича Радзивіла є герб Домброва (підкова з трьома хрестами), що належав його матері Ганні, донці Станіслава Кишки. Цей же герб бабусі по чоловічій лінії присутній на гербах Миколи Миколайовича Радзивіла і його брата Ольбрахта, займаючи на їх великому гербі четверту, третю або четверту (в останнього) позицію (Однороженко 2009, с. 304, № 611, 616, 618).

О. Однороженко на прикладі чотиридільного герба 1589 р. пана Мелешка показав закономірність послідовності розміщення гербових знаків на щиті (2009, с. 214—215): перший малий герб — роду власника великого герба, другий — герб його матері, третій — бабки за батьківською лінією, четвертий — бабки за материнською лінією. Спостерігається, принаймні часткова, відповідність цієї схеми іншим відомим гербам, зокрема, як у розглянутому прикладі з геральдикою Радзивілів. Належність

KOZIKA HERBU ZKRZYŻUK.

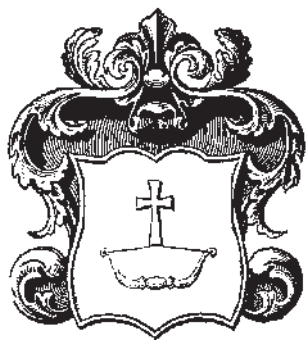

Рис. 9. Герб князів Козек (за: Niesiecki 1840)

Fig. 9. Coat of arms of the dukes of Kozeka (after Niesiecki 1840)

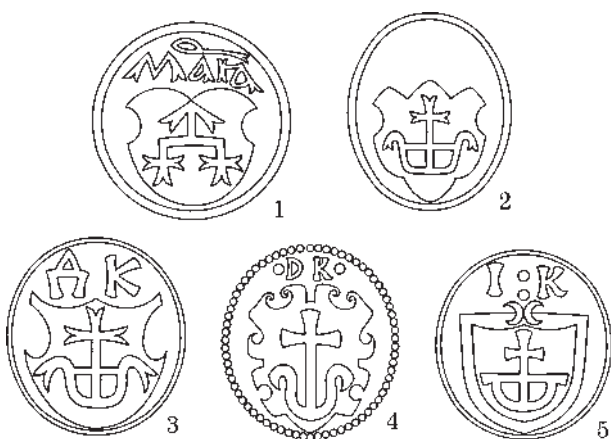

Рис. 10. Герби на печатках представників князівського роду Козек: 1 — Марії Михайлівни (1539); 2 — Андрія Михайловича (1540); 3, 4 — Дмитра Андрійовича (1568, 1581); 5 — Юрія Дмитровича (1589) (за: Однороженко 2009)

Fig. 10. Coats of arms on the seals of the ducal family of Kozeka: 1 — Mariia Mykhailivna (1539); 2 — Andrii Mykhailovych (1540); 3, 4 — Dmytro Andriiovych (1568, 1581); 5 — Yurii Dmytrovych (1589) (after Odnorozhenko 2009)

другого геральдичного знаку до родинного знаку матері власника герба присутня на чотиридільному щиті герба Я. Вороницького (1615) (Однороженко 2012, с. 237—238), у той час як на геральдичному щиті М. Немирича 1625 р. другий знак належав його бабці за батьківською лінією (Однороженко 2012, с. 196—195).

«Великий щит» герба на надмогильній плиті кн. Дмитра Козеки, що містить чотири гербові знаки, має характерну для другої половини XVI ст. форму. Його дуже близькою аналогією є щит на гербовій печатці кн. Юрія III Олельковича Слуцького 1583 р. (Однороженко 2009, с. 286, № 491).

За інформацією К. Несецького, Козеки (Koziek) мали герб Гербурт, різновид Павеза (Pawęza Herburt); для прикладу він згадує про доньку [Марину] кн. [Андрія Михайловича] Козеки, що була одружена з кн. Федором По-

лубенським (Niesiecki 1840, s. 342). Дослідник подає, на його думку, інших Козек (Kozika) з гербом Крижлук (Zkrzyżuk; рис. 9), серед яких називає Андрія Михайловича, Івана [Васильовича], [Андрія Дмитровича] — чоловіка княгині Барбари Порицької, [Марію Андріївну] — дружину кн. Миколая Збаразького. К. Несецький вказує, без відсилки до джерел, що в Києві були надгробки Козек «грецької релігії», інших Козек — у Сокалі «у отців Бернардинів» (Niesiecki 1840, s. 345—346).

Особові печатки представників роду Козек, що збереглися на документах XVI ст., завдяки продуктивним зусиллям О. Однороженка, вже введено до наукового обігу. На сьогодні відомі печатки тітки Дмитра Козеки Марії Михайлівни 1539 р., його батька Андрія Михайловича 1540 р., самого Дмитра Андрійовича 1568, 1581 рр. та його сина Юрія 1589 р. (рис. 10; Однороженко 2009, с. 176, 177, 312, № 681—685).

Перший геральдичний знак великого герба на плиті Дмитра Козеки дуже близький до згаданих зразків печаток чоловіків із Козек: в усіх них є великий хрест, який спирається на центр дуги лука, повернутого тятивою догори. Відповідно, нижнє рамено хреста перехрещується із тятивою лука. Тільки на більш пізній печатці Дмитра Козеки тятива відсутня¹⁴, як і на його гербі на надмогильній плиті. Головна відмінність герба Дмитра Козеки на плиті від знаків на його печатках — присутність шестикінцевого хреста замість чотирикінцевого. Не виключено, що у цьому разі трапилася семантична плутанина — нижня переклада хреста замість тятиви.

Унікальною є форма другого знаку. Авторів невідомі повні атрибутовані аналогії до нього. Цей знак і подібні до нього представлені в ілюстраціях С. Окольського та О. Верига-Даровського (Okolski 1645, f. 356; Darowski 1862, s. 33, tabl. I: 4, 5, 12, 13). С. Окольський вказав лише місце походження наведених ним геральдичних знаків (рис. 11: 1—3) — Волинь, Полонне, Любартів, Чуднів та «в іншому місці». Другий з авторів навів зразок ще одного знаку, подібного до розташованого на плиті Дмитра Козеки (рис. 11: 4) — родини Радошинських (Darowski 1862, s. 6).

Дещо схожу форму має знак на печатці Марії Михайлівни Козеки. Нижня частина знаку повністю збігається зі знаком на гербі Дмитра, у верхній частині замість хреста на знаку тітки князя — вістря стріли (рис. 10: 1). Оскільки знак Марії Козеки немає нічого спільного зі знаком її брата Андрія Козеки, О. Однороженко припустив, що її знак є материнським гербом. Успадкування жінками герба по матері

14. Ще одна особливість печатки 1581 р. порівняно із печаткою 1568 р. — заміна ініціалів князя з кирилических «ДК» на латинські «DK» під впливом Люблінської унії 1569 р.

було звичним явищем, чому є багато прикладів (Однороженко 2021, с. 262—268).

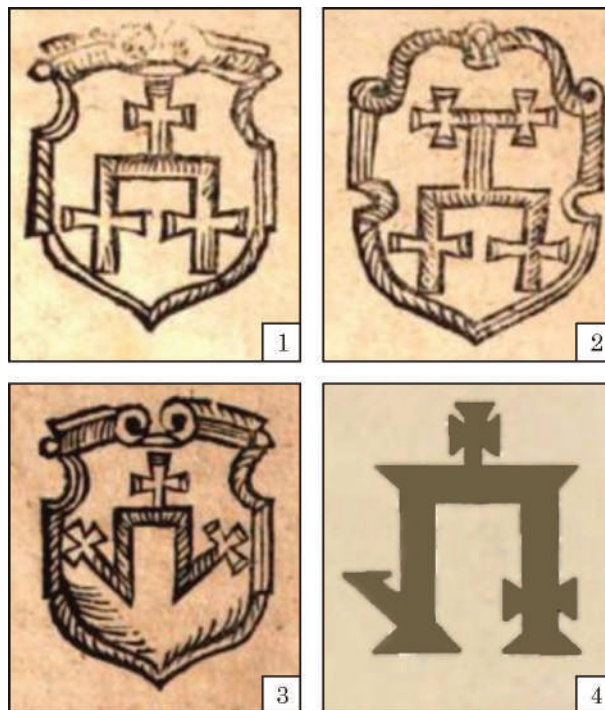
Форма щита третього знаку на гербі має, як уже було зазначено, три ознаки, які й визначають його контур: дві дуги зверху із западиною посередині; великі округлі виїмки з боків; напівкругле завершення знизу із глибокими врізами по боках. Типологічно схожими, але не тотожними, є форми щитів на гербах князів Я. Заславського (1562), М. Збаразького (1570), Я. Корецького (1596), Р. Сангушковича (1568) (Однороженко 2009, с. 245, 250, 256, 258, № 197, 227, 279, 293), Особливо близькими є щити на печатках кн. Януша Збаразького (1584), Ксенії-Марії Острозької (1572), Юрія Мосальського (1589) (Однороженко 2009, с. 251, 263, 292, № 235, 337, 530).

У геральдиці відомий знак у вигляді щита — герб Яніна. Кому він належав і чому опинився на «великому гербі» кн. Дмитра Козеки, можливо, вдасться з'ясувати в майбутньому.

Знак у вигляді трьох врубів завершує геральдичну композицію на гербовому щиті кн. Дмитра Козеки. Цей знак доволі поширений у східноєвропейській геральдиці XVI—XVII ст. На князівських гербах вруби присутні у П. Друцького-Любецького (1587), А. Вишневецького (1613), Ф. Мосальського (1589), Анни Святославни Смоленської (1392), Г. Ждановича (1592), Я. і А. Радзивилів (1600, 1630) (Однороженко 2009, с. 230, 240, 292, 295, 299, 305, № 100, 168, 529, 548, 579, 621). Три вруби фігурують і на гербах шляхти, зокрема, у Кміт-Чорнобильських та інших Кмітичів, Г. Сурина, І. Мелешка, О. Ленковни, С. Куропатвича, В. Розсудовського, Силичів, Мошеницьких, Єленських, Островських, Загоровських, Стрижовських, Дорогоївських, Дахновичів (Однороженко 2012, с. 177—179, 189, 214, 237, 240, 241, 249; 2020, с. 201—202, рис. 3—5; 2021, с. 251, 252, 258, 259—260).

Три вруби є елементом дуже відомого герба Корчак. Вочевидь, треба шукати генеалогічний зв'язок родини Дмитра Козеки з персонами, що мали цей родовий герб. Втім, була висловлена думка про використання в руській геральдиці XIV—XVI ст. наряду із родовими гербами гербових знаків маєтностей (земель), отриманих «внаслідок вилуги, купівлі чи успадкування по жіночій лінії» — так званих ф'єфів (Однороженко 2020, с. 205).

Якщо припустити, що на великому надмогильному гербі князя Дмитра Андрійовича Козеки на позиціях 2, 3, 4 було дотримано правила присутності геральдичних знаків його матері і двох бабусь за чоловічою й жіночою лініями, тоді другий знак мав належати Настасії Кирдеївні Милській. Але оскільки цей рід мав герб Кирдій, виходило б, що в Настасії був герб від її матері. Але четвертий знак на гербі Дмитра, який мав би належати останній, зовсім інший, ніж другий, з чого випливає, що у великому гербі Дмитра Козеки означене вище

Рис. 11. Геральдичний знак: 1 — на великому гербі кн. Дмитра Козеки; 2—4 — подібні до нього (за: Okolski 1645; Darowski 1862)

Fig. 11. Heraldic sign: 1 — on the great coat of arms of Duke Dmytro Kozeka; 2—4 — similar ones (after Okolski 1645; Darowski 1862)

правило присутності жіночих гербів не було дотримане, принаймні в повному обсязі.

Завдяки малюнку надгробка князя Дмитра Козеки дослідники мають можливість провести комплексний аналіз цієї лапідарної пам'ятки. Окреме зацікавлення викликає лексика текстів епітафій і палеографія цих написів. Підвищену увагу привертає зображення на надмогильній плиті великого герба, який, безумовно, є яскравим зразком князівської геральдики Волинського воєводства XVI ст.

Перший елемент великого герба належить самому князю, інші три потребують подальших пошуків для їхньої інтерпретації. Атрибуція цих геральдичних знаків має надати нову інформацію щодо генеалогії князівського роду Козек.

Можливо, у майбутньому за допомогою аналізу почерку написів на малюнку вдасться ідентифікувати його автора. Хотілося б сподіватися, що інформацію про конкретне місце розміщення плити й могили кн. Дмитра Козеки в церкві Успіння Богородиці в Зимненському монастирі та історію походження малюнка буде знайдено в архівних матеріалах.

Випадок із надмогильною плитою Д. Козеки є показовим. Він засвідчує, наскільки отримане зображення артефакту може збільшити його наукову значимість порівняно зі старим неповним описом, перетворюючи добре відому пам'ятку на фактично нову. А ще він ілюструє,

як в певних випадках епіграфічна пам'ятка за своїм змістом перевершує актові джерела, надаючи унікальну інформацію.

Кам'яний надгробок на могилі князя Дмитра Козеки, завдяки малюнку плити, цілковито виконав свою меморіальну функцію, і ми через 440 років після події можемо побачити, яку форму обрала Катерина Фальчевська для вшанування пам'яті батька своїх дітей.

ЛІТЕРАТУРА

Блануца, А., Ващук, Д. 2016. *Князі Чорторийські: документи і матеріали XVI—XVII ст. (із зібрання «Західно-Руських актів» Російської національної бібліотеки)*. Київ: Інститут історії України НАН України.

Владимирский-Буданов, М. Ф. (ред.). 1907. *Акты о землевладении в Юго-Западной России XV—XVIII вв.* Архив Юго-Западной России, издаваемый Временной Комиссией для разбора древних актов, высочайше утверждённой при Киевском, Подольском и Волынском генерал-губернаторе (далее — Архив Юго-Западной России). VIII, IV. Киев: С. В. Кульженко.

[Владимирский-Буданов, М. Ф.] (ред.). 1911. *Акты о землевладении в Юго-Западной России XV—XVIII вв.* Архив Юго-Западной России. VIII, VI. Киев: С. В. Кульженко.

Войтович, Л. 2006. *Княжа доба: портрети еліти*. Біла Церква: О. Пшонківський.

Ворончук, І. О. 2012. *Населення Волині в XVI — першій половині XVII ст.: родина, домогосподарство, демографічні чинники*. Київ: Інститут української археології та джерелознавства ім. М. С. Грушевського.

Ворончук, І. О. (ред.). 2014. *Українське повсякдення ранньомодерної доби: збірник документів*. I: Волинь XVI ст. Київ: Фенікс.

Гильтебрандт, П. (ред.). 1867. *Археологический сборник документов, относящихся к истории Северо-Западной Руси*. 4. Вильна: Печатня А. Сыркина.

Горін, С. 2007. *Монастирі Західної Волині (друга половина XV — перша половина XVII століть)*. Львів: Місіонер.

Гринчишин, Д. (ред.). 2006. *Словник української мови XVI — першої половини XVII ст.* 13: І—І. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича.

Заяць, А. 2015. Луцькі війти у XV — першій половині XVII ст. *Вісник львівського університету. Серія історична*, 51, с. 194-242.

Иванишев, Н. Д. (ред.). 1849. *Жизнь князя Андрея Михайловича Курбского в Литве и на Волыни*. Акты, изданные Временной комиссией, высочайше учреждённой при Киевском военном, Подольском и Волынском генерал-губернаторе. I. Киев: Лито-типографическое заведение И. К. Вальнера.

Иванишев, Н. Д. (ред.). 1859. *Акты, относящиеся к истории православной церкви в Юго-Западной России*. Архив Юго-Западной России. I, I. Киев: Университетская типография.

Карпов, Г. Ф. (ред.). 1882. *Памятники дипломатических сношений Московского государства с Польско-Литовским*. I: с 1487 по 1533 год. Сборник Императорского Русского исторического общества, 35. Санкт-Петербург: Ф. Елеонский и К°.

Келембет, С. 2019. Невідома грамота великого князя Свидригайла Ольгердовича: формування

землеволодіння князів Козек на Волині та їх походження. *Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики*, 29—30, с. 5-15.

Козловский, К. Е. (ред.). 1876. *Акты об экономических и юридических отношениях крестьян в XVI—XVIII веке (1498—1795)*. Архив Юго-Западной России. VI, I. Киев: Университетская типография.

Левицкий, О. И. (ред.). 1883. *Акты о церковно-религиозных отношениях в Юго-Западной Руси (1372—1648 гг.)*. Архив Юго-Западной России. I, VI. Киев: Г. Т. Корчак-Новицкий.

Левицкий, О. И. (ред.). 1909. *Акты о брачном праве и семейном быте Юго-Западной Руси XVI—XVII вв.* Архив Юго-Западной России. VIII, III. Киев: Императорский университет св. Владимира, Г. Т. Корчак-Новицкий.

Логвин, Г. Н. 1950. Архітектурний комплекс в Зимно. В: *Архітектурні пам'ятки*. Київ: Академія архітектури УРСР, с. 90-104.

Однороженко, О. 2009. *Руські королівські, господарські та князівські печатки XIII—XIV ст.* Monumenta Rutheniae Heraldica, II. Харків: Інститут української археології та джерелознавства ім. М. С. Грушевського.

Однороженко, О. 2012. Шляхетська геральдика Київської землі XV — першої половини XVII ст. за архівними джерелами та матеріалами сфрагістичної колекції Музею Шереметьєвих. *Сфрагістичний щорічник*, II, с. 169-255.

Однороженко, О. 2020. «Знама землі Полужна-зевскої»: геральдично-сфрагістичні аспекти купчого запису Солтана Альбієвича 1508 р. *Сфрагістичний щорічник*, VII, с. 194-212.

Однороженко, О. 2021. Heraldica feminarum. Герби жінок доби середньовіччя та раннього нового часу. *Україніка Mediaevalia*, 4, с. 206-275.

Памятники... 1852. *Памятники, изданные Временной комиссией для разбора древних актов*. 3. Киев: Университетская типография.

Снитко, К. И. (ред.). 1895. *Акты Слонимского земского суда*. Акты, издаваемые Виленской комиссией для разбора древних актов, XXII. Вильна: А. Г. Сыркин.

Собчук, В. Д. 2014. *Від коріння до крони: Дослідження з історії князівських і шляхетських родів Волині XV — першої половини XVII ст.* Кременець: Кременецько-Почаївський державний історико-архітектурний заповідник.

Старченко, Н. 2002. Умоцвані — прокуратори — приятелі. Хто вони? (становлення інституту адвокатури на Волині в кінці XVI ст.). *Соціум. Альманах соціальної історії*, 1, с. 111-144.

Старченко, Н. 2010. Судова риторика як вияв цінностей волинської шляхти кінця XVI ст. (на прикладі справи про вбивство Балтазара Гнівоша з Олексова). *Соціум. Альманах соціальної історії*, 9, с. 318-360.

Теодорович, Н. И. 1893. *Город Владимир Волынской губернии в связи с историей Волынской иерархии: исторический очерк*. Почаев: Почаево-Успенская Лавра.

Федотов-Чеховський, А. А. (сост.). 1893. *Опись актовой книги Киевского центрального архива за 1566 год*. 923. Киев: Г. Т. Корчак-Новицкий.

Юрченко, С. 2018. Особливості просторової еволюції волинських церков XVI ст. *Архітектурна спадщина Волині*, 6, с. 156-169.

Яковенко, Н. 2008. *Українська шляхта з кінця XIV — до середини XVII століття. Волинь і Центральна Україна*. Київ: Критика.

Baliński, M., Lipiński, T. 1844. *Starożytna Polska pod względem historycznym, geograficznym i statystycznym*. II. Warszawa: S. Orgelbrand.

Baliulis, A. (red.). 2007. *Lietuvos Metrica*. Užrašymų knyga 6 (1494—1506). Vilnius: LII leidykla.

Boniecki, A. 1883. *Poczet rodów w Wielkiem Księstwie Litewskiem w XV i XVI wieku*. Warszawa: J. Berger.

Boniecki, A. 1907. *Herbarz Polski. Wiadomości historyczno-genealogiczne o rodach szlacheckich*. X: Kęstowscy — Komorowscy. Warszawa: Gebethner i Wolff.

[Darowski, A.] 1862. *Znaki pieczętne ruskie: noty heraldyczne (z tablicą herbów)*. Paryż: L. Martinet.

Jabłonowski, A. (red.). 1889. *Polska XVI wieku pod względem geograficzno-statystycznym*. VII: Podlasie, 3, Źródła Dziejowe, XIX. Warszawa: Gebethner i Wolff.

Krz[ywicki], J. 1895. Zimno. In: Chlebowski, B., Sulimierski, F., Walewski, W. (red.). *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*. XIV: Worowo — Żyżyn. Warszawa: Wieku, s. 617.

Niesiecki, K. 1840. *Herbarz polski: powiększony dodatkami z późniejszych autorów, rękopismów, dowodów urzędowych*. V. Lipsk: Breitkopf i Härtel.

Okolski, S. [1645]. *Orbis Poloni...* III: In Quo Antiqua Sarmatarum Gentilitia Et Arma Quæcunque À Litera S, Usque Ad Finitim Alphabeti, Suam Incipiunt Et Recensent Denominationem, Continentur Et Dilucidantur. Cracoviæ.

Rachuba, A. (red.) 2020. *Urzednicy Wielkiego Księstwa Litewskiego: spisy*. VIII: Ziemia brzeska i województwo brzeskie XVI—XVIII wiek. Warszawa: Instytut Historii PAN.

Wolf, J. 1895. *Kniazowie litewsko-ruscy od końca czternastego wieku*. Warszawa: Gebethner i Wolff.

REFERENCES

Blanutsa, A., Vashchuk, D. 2016. *Kniazii Chortoryiski: dokumenty i materialy XVI—XVII st. (iz zbrannia «Zakhidno-Ruskykh aktiv» Rosiiskoi natsionalnoi biblioteki)*. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy.

Vladimirskii-Budanov, M. F. (red.). 1907. *Akty o zemleladenii v Iugo-Zapadnoi Rossii XV—XVIII vv.* Arkhiv Iugo-Zapadnoi Rossii, izdavaemyi Vremennoi Komissiei dlia razbora drevnikh aktov, vysochaishe utverzhdennoi pri Kievskom, Podolskom i Volynskom general-gubernatore (dalee — Arkhiv Iugo-Zapadnoi Rossii). VIII, IV. Kiev: S. V. Kulzhenko.

[Vladimirskii-Budanov, M. F.] (red.). 1911. *Akty o zemleladenii v Iugo-Zapadnoi Rossii XV—XVIII vv.* Arkhiv Iugo-Zapadnoi Rossii. VIII, VI. Kiev: S. V. Kulzhenko.

Voitovykh, L. 2006. *Kniazha doba: portrety elity*. Bila Tserkva: O. Pshonkivskiy.

Voronchuk, I. O. 2012. *Naselennia Volyni v XVI — pershii polovyni XVII st.: rodyna, domohospodarstvo, demografichni chynnyky*. Kyiv: Instytut ukrainskoi arkhieohrafii ta dzhereloznavstva im. M. S. Hrushevskoho.

Voronchuk, I. O. (red.). 2014. *Ukrainske povsiakdennia rannomodernoi doby: zbirnyk dokumentiv*. I: Volyn XVI st. Kyiv: Feniks.

Giltebrandt, P. (red.). 1867. *Arkheograficheskii sbornik dokumentov, otnosiashchikhsia k istorii Severo-Zapadnoi Rusi*. 4. Vilna: Pechatnia A. Syrkinia.

Horin, S. 2007. *Monastyri Zakhidnoi Volyni (druga polovyna XV — persha polovyna XVII stolit)*. Lviv: Misioner.

Hrynchyshyn, D. (red.). 2006. *Slovynek ukrainskoi movy XVI — pershoi polovyny XVII st.* 13: Y—I. Lviv: Instytut ukrainoznavstva im. I. Kryp'iakevycha.

Zaiats, A. 2015. Lutski viity u XV — pershii polovyni XVII st. *Visnyk lvivskoho universytetu. Serii istorychna*, 51, s. 194-242.

Ivanishev, N. D. (red.). 1849. *Zhizn kniazia Andreia Mikhailovicha Kurbskogo v Litve i na Volyni*. Akty, izdannye Vremennoi komissiei, vysochaishe uchrezhdennoi pri Kievskom voennom, Podolskom i Volynskom general-gubernatore. I. Kiev: Lito-tipograficheskoe zavedenie I. K. Valnera.

Ivanishev, N. D. (red.). 1859. *Akty, otnosiashchiesia k istorii pravoslavnoi tserkvi v Iugo-Zapadnoi Rossii*. Arkhiv Iugo-Zapadnoi Rossii. I, I. Kiev: Universitetskaia tipografia.

Karpov, G. F. (red.). 1882. *Pamiatniki diplomaticheskikh snoshenii Moskovskogo gosudarstva s Polsko-Litovskim*. I: s 1487 po 1533 god. Sbornik Imperatorskogo Russkogo istoricheskogo obshchestva, 35. Sankt-Peterburg: F. Eleonskii i K°.

Kelembet, S. 2019. Nevidoma hramota velykoho kniazia Svydryhaila Olherdovycha: formuvannia zemlevolodinnia kniaziv Kozek na Volyni ta yikh pokhodzhennia. *Spetsialni istorichni dystsypliny: pytannia teorii ta metodyky*, 29—30, s. 5-15.

Kozlovskii, K. E. (red.). 1876. *Akty ob ekonomicheskikh i iuridicheskikh otnosheniakh krestian v XVI—XVIII veke (1498—1795)*. Arkhiv Iugo-Zapadnoi Rossii. VI, I. Kiev: Universitetskaia tipografia.

Levitskii, O. I. (red.). 1883. *Akty o tserkovno-religioznykh otnosheniakh v Iugo-Zapadnoi Rusi (1372—1648 gg.)*. Arkhiv Iugo-Zapadnoi Rossii. I, VI. Kiev: Korchak-Novitskii.

Levitskii, O. I. (red.). 1909. *Akty o brachnom prave i semeinomye byte Iugo-Zapadnoi Rusi XVI—XVII vv.* Arkhiv Iugo-Zapadnoi Rossii. VIII, III. Kiev: Imperatorskii universitet sv. Vladimira, G. T. Korchak-Novitskii.

Lohvyn, H. N. 1950. Arkhitekturnyi kompleks v Zymno. In: *Arkhitekturni pam'iatky*. Kyiv: Akademiia arkhitektury URSR, s. 90-104.

Odnorozhenko, O. 2009. *Ruski korolivski, hospodarski ta kniazivski pechatky XIII—XIV st.* Monumenta Rutheniae Heraldica, II. Kharkiv: Instytut ukrainskoi arkhieohrafii ta dzhereloznavstva im. M. S. Hrushevskoho.

Odnorozhenko, O. 2012. Shliakhetska heraldyka Kyivskoi zemli XV — pershoi polovyny XVII st. za arkhivnymy dzherelamy ta materialamy sfrahistychnoi kolektsii Muzeiu Sheremetievkyh. *Sfrahistychni shchorichnyk*, II, s. 169-255.

Odnorozhenko, O. 2020. «Znama zemly Polshknavskoy»: heraldychno-sfrahistychni aspekty kupchoho zapysu Soltana Albiievycha 1508 r. *Sfrahistychni shchorichnyk*, VII, s. 194-212.

Odnorozhenko, O. 2021. Heraldica feminarum. Herby zhynok doby serednovichchia ta rannoho novoho chasu. *Ucrainica Mediaevalia*, 4, s. 206-275.

Pamiatniki... 1852. *Pamiatniki, izdannye Vremennoi komissiei dlia razbora drevnikh aktov*. 3. Kiev: Universitetskaia tipografia.

Snitko, K. I. (red.). 1895. *Akty Slonimskogo zemskogo suda*. Akty, izdavaemye Vilenskoii komissiei dlia razbora drevnikh aktov, XXII. Vilna: A. G. Syrkin.

Sobchuk, V. D. 2014. *Vid korinnia do krony: Doslidzhennia z istorii kniazivskykh i shliakhetskykh rodiv Volyni XV — pershoi polovyny XVII st.* Kremenets: Kremenetsko-Pochaiivskiy derzhavnyi istoriko-arkhitekturnyi zapovidnyk.

Starchenko, N. 2002. Umotsovani — prokuratory — pryateli. Khoto vony? (stanovlennia instytutu advokatury na Volyni v kintsi XVI st.). *Sotsium. Almanakh sotsialnoi istorii*, 1, s. 111-144.

Starchenko, N. 2010. Sudova rytoryka yak vyivav tsinnostei volynskoi shliakhty kintsia XVI st. (na prykladi spravy pro vbyvstvo Baltazara Hnivosha z Oleksova). *Sotsium. Almanakh sotsialnoi istorii*, 9, s. 318-360.

Teodorovich, N. I. 1893. *Gorod Vladimir Volynskoi gubernii v sviazi s istoriei Volynskoi ierarkhii: istoricheskii ocherk*. Pochaev: Pochaev-Uspenskaia Lavra.

Fedotov-Chekhovskii, A. A. (sost.). 1893. *Opis aktovoi knigi Kievskogo tsentralnogo arkhiva za 1566 god. 923*. Kiev: G. T. Korchak-Novitskii.

Yurchenko, S. 2018. Osoblyvosti prostorovoi evoliutsii volynskykh tserkov XVI st. *ArkHITEKTURNA SPADSHCHYNA Volyni*, 6, s. 156-169.

Yakovenko, N. 2008. *Ukrainska shliakhta z kintsia XIV — do seredyny XVII stolittia. Volyn i Tsentralna Ukraina*. Kyiv: Krytyka.

Baliński, M., Lipiński, T. 1844. *Starożytna Polska pod względem historycznym, geograficznym i statystycznym*. II. Warszawa: S. Orgelbrand.

Baliulis, A. (red.). 2007. *Lietuvos Metrica*. Užrašymų knyga 6 (1494—1506). Vilnius: LII leidykla.

Boniecki, A. 1883. *Poczet rodów w Wielkiem Księstwie Litewskiem w XV i XVI wieku*. Warszawa: J. Berger.

Boniecki, A. 1907. *Herbarz Polski. Wiadomości historyczno-genealogiczne o rodach szlacheckich*. X: Kęstowscy — Komorowscy. Warszawa: Gebethner i Wolff.

[Darowski, A.] 1862. *Znaki pieczętnie ruskie: noty heraldyczne (z tablicą herbów)*. Paryż: L. Martinet.

Jabłonowski, A. (red.). 1889. *Polska XVI wieku pod względem geograficzno-statystycznym*. VII: Podlasie, 3, Źródła Dziejowe, XIX. Warszawa: Gebethner i Wolff.

Krz[ewicki], J. 1895. Zimno. In: Chlebowski, B., Sulimierski, F., Walewski, W. (red.). *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*. XIV: Worowo — Żyżyn. Warszawa: Wieku, s. 617.

Niesiecki, K. 1840. *Herbarz polski: powiększony dodatkami z późniejszych autorów, rękopismów, dowodów urzędowych*. V. Lipsk: Breitkopf i Härtel.

Okolski, S. [1645]. *Orbis Poloni... III: In Quo Antiqua Sarmatarum Gentilitia Et Arma Quaecunque À Litera S, Usque Ad Finem Alphabeti, Suam Incipiunt Et Recensent Denominationem, Continentur Et Dilucidantur*. Cracovia.

Rachuba, A. (red.) 2020. *Urzednicy Wielkiego Księstwa Litewskiego: spisy*. VIII: Ziemia brzeska i województwo brzeskie XVI—XVIII wiek. Warszawa: Instytut Historii PAN.

Wolf, J. 1895. *Kniazowie litewsko-ruscy od końca czternastego wieku*. Warszawa: Gebethner i Wolff.

V. Koziuba

TOMBSTONE OF PRINCE DMYTRO KOZEKA: A «NEW AND OLD» LAPIDARY MONUMENT OF VOLYN OF THE 16th CENTURY

The Scientific Archive of the Institute of Archaeology of the National Academy of Sciences of Ukraine holds a drawing of the tombstone of Prince Dmytro Kozeka. The drawing on a sheet of paper was made in pencil in the late nineteenth and early twentieth centuries. It contains two inscriptions (epitaphs) in Old Ukrainian and Latin and the princely coat of arms between them.

The texts of the inscriptions were published twice in the nineteenth century. The large coat of arms on the tombstone has never been described. Its image, as well as the image of the inscriptions, is published for the first time. The large coat of arms has the shape of a heraldic shield inscribed in a circle. The shape of the shield is made in the Baroque style. Four heraldic

signs are symmetrically arranged on the shield, the first of which, in the form of a bow and cross, is the minor coat of arms of the prince. This sign is present on the personal seals of Dmytro Kozeka. The second sign is still unknown in the heraldry of Ukraine in the sixteenth century. Two other signs belong to well-known arms used by many noble families.

The paper is accompanied by illustrations that show a complete drawing of the prince's tombstone and individual elements of this lapidary monument: two epitaphs and a great coat of arms, opening the way for studying the vocabulary of the inscriptions and performing paleographic analysis. The attribution of the coat of arms will allow us to clarify the genealogy of the Kozeka family.

Prince Dmytro Kozeka died in 1583 and was buried in the Church of the Assumption of Our Lady in the monastery not far from Zymne village near Volodymyr city. The marble slab on the grave was installed by his wife Kateryna Falchevska. After the turn of the nineteenth and twentieth centuries, there is no evidence of the location of the slab.

The Kozeka family appeared in Volhynia in the mid-fifteenth century. Their origin is not clear. Dmytro Kozeka is the most famous representative of this family, according to written sources. The paper describes some episodes of his biography, gives an overview of the princely estates, specifies the time period when his father died, and reveals the previously unknown names of his two sisters.

The tombstone of Prince Dmytro Kozeka is a valuable historical source for the study of the elite stratum of the Ukrainian population of the early modern period.

Keywords: Prince Dmytro Kozeka, tombstone, epitaph, large coat of arms, heraldic signs.

Одержано 25.09.2024

КОЗЮБА Віталій, кандидат історичних наук, Інститут археології НАН України, Київ, Україна.

KOZIUBA Vitalii, Ph. D., Institute of Archaeology, the National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine.

ORCID: 0000-0001-9117-0993,

e-mail: koziuba_vitalii@iananu.org.ua.